

चौथो परिच्छेद

असममा नेपाली भाषा साहित्यको इतिहास

४.१ विषय प्रवेश

असम बहुजाति र बहुभाषी प्रान्त हो । यहाँका विविध भाषा साहित्य मध्ये नेपाली भाषा साहित्यको स्थान पनि विशिष्ट रहेको छ । विभिन्न सन्दर्भमा असम प्रवेश गरेका नेपालीहरूले आफ्नो भाषा, संस्कृति र साहित्यको संरक्षणमा निकै ठूलो प्रयास गर्नु परेको छ । आफ्नो भाषा, साहित्य र संस्कृतिप्रति गर्व गर्ने असमेली नेपालीहरूले विभिन्न आन्दोलन गरेर नै भारतीय संविधानको आठौँ अनुसूचीमा नेपाली भाषालाई राष्ट्रिय भाषाको रूपमा स्थापित गर्न सफल भएको देखिन्छ । असममा नेपाली भाषाको विकास, विस्तारसँगै साहित्य लेखनको पृष्ठभूमि कसरी तयार भएको हो भन्ने विषयलाई ऐतिहासिक तथ्यका साथ यहाँ स्पष्ट गर्ने काम गरिएको छ । प्राचीन कालदेखि वर्तमान समयसम्म नेपालीहरूको बसोबास, जनसङ्ख्या, नेपाली भाषाको पठन पाठन आदिको पृष्ठभूमिसहित यहाँ नेपाली भाषा साहित्यको इतिहासलाई देखाइएको छ ।

४.२ असममा नेपाली भाषाको आरम्भ र विकास

असममा नेपाली भाषा साहित्यको आरम्भ र यसको विकासका शृङ्खलामा १८९३ मा रचित तुलाचन आलेको **मणिपुरको लडाइको सवाइ** नै पहिलो लिपिबद्ध साहित्य हो भन्ने इतिहास पाइन्छ (क्षत्री, २००० : २) । नेपाली भाषाको विकासको चर्चा गर्दा असममा नेपालीहरूको प्रवेश जहिलेदेखि भयो त्यतिबेलादेखि भाषाको पनि प्रवेश भएको मानिन्छ । नेपालीहरूले असममा प्रवेश गर्दा आफ्नो भाषा र संस्कृति पनि साथै लिएर आएका हुन् । उनीहरूले आफ्नो भाषा संस्कृतिका साथै छिमेकी जातिको भाषा संस्कृति पनि सिक्दै गएको देखिन्छ । यसका साथै उनीहरूबाट आफ्नो भाषाको संरक्षण गर्नु पर्ने कुरा पनि सिकेको पाइन्छ । असममा नेपाली भाषाको विकासको चर्चा गर्ने क्रममा मूलतः असमको नेपाली भाषाको प्रारम्भिक कालदेखि नै अध्ययन गर्नु पर्ने देखिन्छ । असममा नेपाली भाषाको विकास भनेको नेपालीहरूले बोलिचालीका क्रममा प्रयोग गरेको भाषा नेपाली-नेपालीहरूको बिचमा व्यवहार गरिने भएको भाषा, दैनिक जीवनका काम, व्यवहारबाट नै आरम्भ भएको स्पष्ट हुन्छ । नेपाली भाषाको विकास क्रमलाई अध्ययन गर्दा क्रमशः नेपालीहरूले भाषालाई पठनपाठनको माध्यम पनि बनाएको देखिन्छ । यसक्रममा नेपाली भाषा बोलिने असमका जिल्लाहरूमा नेपालीहरूको जनसङ्ख्याको उल्लेख गर्नु पनि आवश्यक हुन्छ । यसका साथै असममा शिक्षा विभागले सरकारी तहमा पहिला पाठ्यक्रमको विकास गरेको हो । त्यस पश्चात नेपाली माध्यमका प्राथमिक र माध्यमिक तहको शिक्षण व्यवस्थाको प्रारम्भ भएको देखिन्छ । यसपछि मात्र नेपाली परीक्षा दिने व्यवस्था, शिक्षक नियुक्तिको व्यवस्था, उच्चतर

माध्यमिक र महाविद्यालयहरूमा नेपाली पठनपाठनको व्यवस्था, शिक्षक नियुक्तिको व्यवस्था, गुवाहाटी विश्वविद्यालयमा नेपाली पठनपाठन, प्राथमिकदेखि विश्वविद्यालय तहसम्मको नेपाली माध्यमको पाठ्यक्रम व्यवस्था र अन्य विषयहरूको चर्चा गर्नु पनि आवश्यक हुन्छ ।

४.२.१ असममा बसोबास गर्ने नेपालीहरूको जनसङ्ख्याको स्थिति

हालको असम जम्मा २३ जिल्लामा विभाजित छ । ती सबै जिल्लाहरूमा बसोबास गर्ने नेपालीहरूको जनसङ्ख्या समान छैन ।

२००१ को जनगणनाअनुसार वर्तमान असमको नेपालीको जनसङ्ख्या निम्नानुसार देखिन्छ (जमदग्नि, २०११) ।

वर्तमान असमको नेपाली जनसङ्ख्या तालिका

क्र.सं.	जिल्ला	जनसङ्ख्या
१.	धुबुरी	२१९१
२.	कोकराभार	१९२९२
३.	गोवालपाडा	२६६५
४.	बडगाइगाउँ	६५०५
५.	कामरूप	३७३८८
६.	नलबारी	२३७१४
७.	बरपेटा	२४७४
८.	दरङ्	४७३०६
९.	शोणितपुर	१३१२७०
१०.	लखिमपुर	२४८४५
११.	धेमाजी	३०९८०
१२.	डिब्रुगढ	२७८६४
१३.	तिनसुकिया	८७८५०
१४.	नौगाउँ	१३०२६
१५.	मरिगाउँ	२८७१
१६.	कार्विआइलड्	४६८९८
१७.	उत्तरकछाड	१२४०४
१८.	शिवसागर	१०५६६
१९.	जोरहार	४६५१
२०.	गोलाघाट	२४९०४
२१.	कछाड	४१११
२२.	करिमगञ्ज	६७४
२३.	हाढलाकान्दि	३४१
	जम्मा	५६४७९०

स्रोत : जमदग्नि उपाध्याय र सपरिवार, २०१० ।

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार असमका विभिन्न जिल्लामा नेपालीहरूको जनसङ्ख्या विद्यमान रहेको कुरा पुष्टि हुन्छ (उपाध्याय, २०१०) ।

४.२.२ नेपाली विषयको पठनपाठनको प्रारम्भ

असममा औपचारिक रूपमा विद्यालयमा नेपाली भाषा पठनपाठन हुनुभन्दा अघि स्वतन्त्र र अनौपचारिक रूपमा यस भाषामा लेखिने र घरायसी कामकाजका लागि उपयोग गर्ने तथा पठनपाठन एवं लेखन, वाचन हुने काम सुरुवातै भएको देखिन्छ। १८१८ मै स्थान र व्यक्ति पहिचान हुन नसकेको कुनै एक मुन्सिले पार्सी भाषाका तीनवटा कथा नेपालीमा अनुवाद भएको कुरा उल्लेख भए पनि सो कुरा स्पष्टसँग खुल्न सकेको पाइँदैन (शर्मा, २०११ : १४९)। १८२० को अगस्ट महिनामा कलकत्ता (हाल कोलकाता) फोर्ट विलियम कलेजका प्राध्यापक जे.ए. एटनले नेपालीको पहिलो व्याकरण **अ ग्रामर अफ द नेपालीज ल्याङ्गुवेज** (शर्मा, २०११ : १४९) पुस्तक तयार गरी पछि चाहिँ नेपाली भाषामा औपचारिक रूपमा ग्रन्थहरू लेखिन थालेको अभिलेख प्राप्त हुन्छ। भारतका दार्जिलिङ, कालेडपुङ, सिक्किम, बनारस, देहरादुन क्षेत्रमा नेपाली भाषामा धेरै काम भएका छन्। तर यस अध्ययनको मूल क्षेत्र असम भएको हुनाले यो अध्ययन यस क्षेत्रमा मात्र केन्द्रित भएको छ।

अध्ययन गर्दै जाँदा तत्कालीन बृहत् असमको शिलङमा १८७२ मा गोर्खा लाइब्रेरी क्लबको स्थापना भएको देखिन्छ। यसै गाउँमा १८८६ मा भारत भरिकै पहिलो नेपालीको सामाजिक संस्था **गोर्खा एसोसिएसन**को स्थापना भएको पनि पाइन्छ। १९०७ र ०८ मा दार्जिलिङमा मोरावियन मिसनेरीहरूले मिसन स्कुलहरूमा पहिलो नेपाली पाठ र दोस्रो नेपाली पाठ पढाइ आरम्भ गरेको कुरा अभिलेखबाट पुष्टि हुन्छ (शर्मा, २०११ : १५०)। यसपछि १९११ मा प्रयाग विश्वविद्यालयले नेपालीहरूको आवश्यकतालाई कदर गर्दै नेपाली भाषालाई शिक्षाको माध्यमका रूपमा स्वीकृति प्रदान गरेको देखिन्छ (शर्मा, २०११ : १५०)। यसपछि मात्र नेपालीमा प्रवेशिका परीक्षा दिन पाइने व्यवस्थाको प्रारम्भ भएको देखिन्छ। यता १९१८ बाट कलकत्ता विश्वविद्यालयले पठनपाठनका निम्ति स्नातक (बी.ए.) सम्मको व्यवस्थालाई स्वीकृति प्रदान गरेको देखिन्छ (शर्मा, १९९६ : ९७, ८०)। यसरी १९१८ मा कलकत्ता विश्वविद्यालयले सूचना नं. १ मिति २४/७/१९१८ द्वारा नेपालीमा प्रवेशिका, इन्टरमिडियट (प्रवीणता प्रमाणपत्र तह) र स्नातक परीक्षा दिन पाउने व्यवस्थाको थालनी गरेको देखिन्छ। विस्तारै १९२० देखि भारतमा शिक्षाको माध्यम मातृभाषा हुनुपर्छ भन्ने माग उठ्दै गए पछि नेपाली भाषामा पनि पठन पाठनको व्यवस्था सुरु भएको हो।

यसपछि १९३१ मा नेपालीको पहिलो पूर्णाङ्क कोश व्युत्पत्ति सहित २६ हजार शब्द भएको आर.एल. टर्नरको “अ कम्पारेटिभ एण्ड एटिमोलोजिकल डिक्सनरीअफ द नेपाली ल्याङ्गुवेज” प्रकाशमा आएको देखिन्छ। मातृभाषाको माग चर्किरहेकै बेला १९३६ मा असमको पहिलो नेपाली साप्ताहिक पत्रिका **गोर्खा सेवक** मणिसिंह गुरुङको सम्पादनमा शिलङबाट प्रकाशित भएको अभिलेख प्राप्त छ। भारतमा अन्य भारतीय भाषाहरूका

मान्यताको बारेमा भाषाप्रति उठेका विभिन्न मागहरूले अरू भारतीय सरह नेपालीहरूलाई पनि आधुनिक शिक्षा तर्फ आकृष्ट गराएको देखिन्छ ।

४.२.३ स्वाधीनता पूर्व असममा नेपाली पाठशाला

असम क्षेत्रको पाठशालाको इतिहास निम्नानुसार आरम्भ भएको देखिन्छ : प्राक्-स्वाधीन कालमा भारतमा विद्यालय र पठनपाठनको सुविधा थिएन । त्यसबेला पाठ्यक्रम निर्माण भएको थिएन र पाठ्यसामग्री पनि तयार थिएनन् । त्यस्तै स्थितिमा १८२४ मा अपर शिलडमा 'गोर्खा पाठशाला' नामले असमको पहिलो पाठशाला स्थापना भयो (शर्मा, २०११) । पाठ्यसामग्री तथा भवन निर्माण नभएको हुँदा पाठ दानमा साधारण धर्मकर्मसँग सम्बद्ध, लेखन पठनमा लागेका व्यक्तिहरूले धेरै समस्याहरू भेल्लु परेको थियो । पाठशालामा तत्कालीन समाजले शिक्षकलाई पारिश्रमिक तोकेर राख्न सक्ने अवस्था थिएन । सामाजिक कार्यकर्ता मिलेर शिक्षकको अभावको समस्यालाई पूर्ति गर्दै आउनुपरेको स्थिति थियो । यसरी सञ्चालित भएका विद्यालयको निश्चित स्थान भवन र भौतिक सुविधा नभएका कारण उक्त विद्यालयले स्थान परिवर्तन गरिरहनु पर्दथ्यो । तर १८६६ मा आइपुग्दा यस गोर्खा पाठशालाको एउटा भवन निर्माण भएको पाइन्छ । अठारौं शताब्दीको पहिलो दशकतिर असम क्षेत्रमा स्थायी रूपले बसोबास गर्दै आएका सिल्हट लाइट इन्फेन्ट्रीबाट अवकास प्राप्त गरेको सेनाहरूको प्रयासमा एउटा भवन निर्माण भएको इतिहास पाइन्छ । नेपाली भाषा साहित्यको प्रारम्भदेखिको यात्रालाई आँकलन गर्दा १९२८, अर्थात् १०४ वर्षपछि मात्र यो शैक्षिक संस्थालाई सरकारले औपचारिक रूपमा अनुदान प्रदान गर्दै स्थायी गराएको पुष्टि मिल्छ (शर्मा, २०११ : १५१) । यसै क्षेत्रका मणिसिंह गुरुडले १९१५ मा कलकत्ताबाट स्नातक उपाधि प्राप्त गरे । गुरुडले उक्त विद्यालयमा अध्यापन गर्न थालेको १५ वर्षपछि मात्र उनकै प्रयासले सो विद्यालय सरकारी भएको पुष्टि हुन्छ (शर्मा, २०११ : १५१) ।

यसैगरी स्वाधीनता पूर्व स्थापित भएका नेपाली पाठशालाहरू निम्नानुसार देखिन्छन् :

स्वाधीनता पूर्व स्थापित भएका नेपाली पाठशालाहरू

क्र.सं.	पाठशाला	स्थान	स्थापित मिति
१.	गोर्खा पाठशाला	अपर शिलड	१८२४
२.	बयज मिडल स्कुल	आइजोल मिजोराम	१९२२
३.	सरकारी नेपाली पाठशाला	आइजोल मिजोराम (खतला बजार)	१९२५
४.	बडगोलाई नेपाली पाठशाला	तिनसुकिया	१९२६
५.	ए.ओ.सी. नेपाली एल.पी. स्कुल	डिगबोई	१९४२
६.	उजान बजार गोर्खा एम.ई. (मा.वि.) स्कुल	गुवाहाटी	१९४०
७.	गोर्खा मा.वि., नि.मा.वि., स्कुल	गुवाहाटी/उजान बजार	१९४७

८.	तुटा गोर्खा पाठशाला	गारो पाहाड	१९४६
९.	ए.ओ.सी. नेपाली एम.ई. स्कुल	डिगबोई	१९४७

स्रोत : अविकेशर शर्मा र सभापत्रिका, २०११ ।

स्वाधीन उत्तर स्थापित भएका नेपाली पाठशालाहरू

क्र.सं.	पाठशाला	स्थान	स्थापित मिति
१.	तुरा गोर्खा नि.मा.वि.	गारो पहाड	१९५१
२.	बोकापथार देवीचरण नि.मा. विद्यालय	लखिपथार	१९५४
३.	बडागाऊँ नेपाली विद्यालय	गुवाहाटी (देवकोटा नगर)	१९५९
४.	पूर्वाञ्चल नेपाली विद्यालय	डिगबोई	१९६२
५.	गोर्खा माध्यमिक विद्यालय	गारोपहाड	१९६२
६.	शिशु विद्यालय	दुलियाजान	१९६७
७.	सरुतारी गाऊँ नेपाली प्रा.वि. (एल.पी.)	कामरूप	१९६७
८.	इन्दिरा प्राथमिक विद्यालय	गोलाई (डिगबोई)	१९७०
९.	गोर्खा माध्यमिक स्कुल (१)	पल्टन बजार	१९८८
१०.	गोर्खा माध्यमिक स्कुल (२)	पल्टन बजार	१९८८

स्रोत : अविकेशर शर्मा र सभापत्रिका, २०११ ।

उपर्युक्त विद्यालयहरू मध्ये बोकापथार देवीचरण प्राथमिक विद्यालय (एल.पी.) आज असमिया माध्यममा परिवर्तन भइसकेको छ । अरू दुलियाजान शिशु विद्यालय हिन्दी माध्यममा परिवर्तन भएको छ । त्यसैगरी सरुतारी नेपाली प्राथमिक विद्यालय (एल.पी.) सरकारी हुनु अघि असमिया माध्यममा परिवर्तन भएको छ । इन्दिरा प्राथमिक विद्यालय हिन्दी माध्यममा परिवर्तन भएको छ । गोर्खा माध्यमिक स्कुल माध्यमको भगडाले बन्द भएको छ । वर्तमान असममा नेपाली माध्यमका विद्यालयहरू गुवाहाटीमा चारवटा र डिगबोईमा दुईवटा गरी ६ वटा मात्र बाँकी रहेका छन् (शर्मा, २०११ : १५२) ।

४.२.४ नेपाली पठनपाठन र परीक्षा प्रणालीको व्यवस्था

अनौपचारिक पठनपाठनबाट आरम्भ भएको नेपाली विषय लामो सङ्घर्षपछि औपचारिक पठनपाठनको विषय बनेको छ । औपचारिक रूप प्राप्त गरेपछि पाठ्यक्रम पाठ्य विषय र परीक्षा पद्धतिको व्यवस्थाले पनि औपचारिक रूप प्राप्त गर्दै गएको छ । यस क्रममा शिलङमा स्थापित गोर्खा पाठशाला १९७२ सम्म वृहत् असम भित्र नै थियो । तत्कालीन अवस्थामा ६ कक्षासम्म नेपाली माध्यमबाट पढाइ भएको देखिन्छ । माध्यमिक विद्यालयको शिक्षा अङ्ग्रेजी अथवा अन्य भारतीय भाषामा दिइन्थ्यो (शर्मा, २०११) । औपचारिक रूपमा पठनपाठन सुरु भएको समयदेखि सत्तरीको दशकसम्म नेपाली भाषामा प्रवेशिका परीक्षा दिने व्यवस्था थिएन । यसको कारण के हो भने नेपाली भाषालाई प्रमुख आधुनिक भारतीय भाषा

(एम.आइ.एल.) का रूपमा सामेल गरिएको थिएन । वैकल्पिक भाषाहरू मध्ये संस्कृत र नेपाली मध्ये एक लिनु पर्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ । यसर्थ पहाडी भेकका नेपालीमा परीक्षा उत्तीर्ण गरेका विद्यार्थीहरूले उच्च माध्यमिक स्तरमा वैकल्पिक भाषा लिने गरेको पाइन्छ । संस्कृतको विकल्प नेपाली भाषा लिने छात्रहरूका निम्ति एम.आइ.एल. को व्यवस्था नभएका विद्यार्थीहरूका निम्ति त्यस बेलाको अङ्ग्रेजी तेस्रो पत्रमा दिइने अनुवाद अंश नेपालीमै दिने व्यवस्था भएको देखिन्छ (शर्मा, २०११ : १५१) ।

१९७२ सम्म उच्च माध्यमिक स्तरमा असम सरकारले भाषाको माध्यम नस्वीकारेको हुनाले नेपाली भाषाका माध्यममा पठनपठान हुने एउटै उच्च माध्यमिक स्कुल असममा रहेका देखिदैनन् (उपाध्याय, १९८३ : २) । फलस्वरूप माध्यमिक स्तरसम्म नेपाली भाषाको माध्यममा शिक्षा लिएर मा.वि. (एम.इ.) उत्तीर्ण गरेका छात्रछात्राहरूले उच्च माध्यमिक स्तरमा आएर हिन्दी अथवा असमिया भाषाको माध्यममा शिक्षा लिन बाध्य हुनु परेको देखिन्छ । यसले गर्दा माध्यमिक स्तरसम्म पनि आफ्नो मातृभाषाको माध्यममा शिक्षा लिने छात्रछात्राहरूको सङ्ख्यामा कमी आउन थालेको पाइन्छ । यस विषयका अध्येता भीमकान्त उपाध्यायले आफ्नो पुस्तक “सरसर्ती पढ्दा” (१९८३) तारापति उपाध्यायबाट लिइएका जानकारीमा यसरी उल्लेख गरेका छन् : “असम सरकारले उच्च माध्यमिक स्तरमा नेपाली माध्यमलाई नस्वीकारे पनि नेपाली विषयलाई असमिया, बंगला, हिन्दी सरह प्रथम भाषाको रूपमा स्वीकारेको छ र नेपाली छात्रछात्राको सङ्ख्या अधिक रहेका शैक्षिक संस्थाहरूमा नेपाली प्रथम भाषा पढाउने व्यवस्था गर्न सम्बन्धित अधिकारी वर्गलाई निर्देश दिएको छ” (उपाध्याय, १९८३ : १३) । असमको शिक्षा विकासको सन्दर्भमा यस क्षेत्रमा पहिलो पल्ट सन् १९४८ मा गुवाहाटी विश्वविद्यालय स्थापना भएको पाइन्छ । यसअघि वृहत् असमको शिक्षा व्यवस्था र पाठ्यक्रम परीक्षा सञ्चालन व्यवस्था कलकता विश्वविद्यालयको नियन्त्रणमा रहेको देखिन्छ । सो विश्वविद्यालयको पाठ्यक्रम बमोजिम महाविद्यालयहरूमा नेपाली (एम.आइ.एल.) को रूपमा एउटा विषय लिने व्यवस्था भने १९१८ देखि नै लागू हुँदै आएको देखिन्छ तर शिक्षक प्राध्यापकहरूको अभावका कारणले विद्यार्थीहरूले स्वतन्त्र अध्ययनका रूपमा परीक्षा दिने व्यवस्था हुँदै आएको पाइन्छ । गुवाहाटी पल्टन बजारको गोर्खा प्राथमिक विद्यालय (एल.पी.) निम्न माध्यमिक विद्यालय (एम.इ.) मा प्रा.वि.को पढाइ असमियामा र नि.मा.वि. (एम.ई.) को पढाइ नेपालीमा भएको देखिन्छ । धेरैपछि स्कुल सञ्चालन समितिले प्रा.वि. (एल.पी.) मा पनि नेपाली माध्यमको व्यवस्था सञ्चालन गरेर अप्ट्यारो परिस्थितिबाट यसलाई मुक्त गराएको हो (क्षत्री, १९९९ : १४२) । असमको पहाडी भाग र मैदानी भागमा डिगबोइलाई छोडेर माध्यमिक स्तरमा नेपाली पठनपाठनको व्यवस्था देखिदैन । प्रवेशिका पास गरेपछि मात्र तराई इलाकामा नेपाली विद्यार्थीहरूले महाविद्यालय स्तरमा नेपाली एम.आइ.एल. (आधुनिक भारतीय भाषा) पढ्न पाउने व्यवस्था भएको हो । १९७३-७४ तिर आएर आसाम माध्यमिक शिक्षा परिषद् (सेवा) असम बोर्ड अफ सेकन्डरीले आफ्नो पाठ्यक्रममा

परिवर्तन गरेर प्रवेशिका परीक्षामा नेपाली विषयलाई विकल्प विषयको सट्टा प्रमुख भारतीय आधुनिक भाषा (एम.आई.एल.) को रूपमा सामेल गरेको देखिन्छ । २००० सम्ममा आइपुग्दा सय सय पूर्णाङ्कका दुई पत्रको परीक्षा दिने व्यवस्थाको प्रारम्भ भएको देखिन्छ (शर्मा, २०११) ।

१९७२ अघि नेपाली स्कूलहरूमा पश्चिम बङ्गाल बोर्ड पाठ्यक्रम अनुसारका पुस्तकहरू पढाउने व्यवस्था रहेको देखिन्छ (शर्मा, २०११) तर १९७६ देखि मात्र असम राज्य अन्तर्गतको पाठ्य सामग्री प्रकाशन निगमले नेपाली माध्यमका भूगोल, इतिहास, विज्ञान, गणित जस्ता विषयहरूका केही पाठ्यपुस्तकहरू असमिया भाषाबाट नेपाली भाषामा अनुवाद गर्न केही विद्वान् शिक्षकहरूलाई लगाएको पाइन्छ । त्यस्ता केही पुस्तकहरू अनुदित भएर प्रकाशमा ल्याएको पुष्टि हुन्छ (उपाध्याय, १९८३ : ५) । तर प्रवेशिकामा भने २००७ सम्म नेपालका पुस्तक पाठ्यक्रममा पढाउने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । असमका नेपाली पुस्तकहरूमध्ये एउटा 'बसाई' उपन्यास मात्र पाठ्यक्रममा समावेश रहेको देखिन्छ । पाठ्य सामग्रीहरू जहाँको भए पनि १९७३ देखि हाफलड सरकारी बयज उच्चतर माध्यमिक विद्यालय (हायर सेकन्डरी स्कूल) र गरमपानी उच्च माध्यमिक विद्यालय उम्राडसुबाट स्वतन्त्र अध्ययनको भरमा पठनपाठनको कार्य सञ्चालन भएको देखिन्छ । त्यसरी नै १९९५ देखि हवाइपुर उच्च माध्यमिक विद्यालय, बेलबारी अङ्ग्रेजी उच्च माध्यमिक विद्यालय (इङ्ग्लिस हाइ स्कूल), माइलु असमिया उच्च माध्यमिक विद्यालय, कर्विआडलडले नेपाली विषयको निम्ति कक्षामा नियमित पाठदान गरेर १९९६ देखि प्रवेशिका परीक्षा दिने व्यवस्था मिलाएको थियो । प्रवेशिकामा नेपाली भाषा पढाउन पाउने परम्पराको विकसित रूप यहींबाट प्रारम्भ भएको देखिन्छ (शर्मा, २०११ : १५३) ।

शिक्षाकै पठनपाठनका क्रममा १९७७ देखि १८७९ सम्ममा कक्षा पाँचदेखि सातसम्म नेपालीमा एउटा विषयको पठनपाठन प्रारम्भ भएका विद्यालयहरूमा ओदालगुठी उच्च माध्यमिक हाइस्कूल, रौता दण्ड शहरिया उच्चतर माध्यमिक विद्यालय, गोलमागाउ उच्च माध्यमिक विद्यालय, वान्दरगुठी उच्च माध्यमिक विद्यालय, खौरुड उच्च माध्यमिक विद्यालय, शिडरी उच्च माध्यमिक विद्यालय, बडगाउ प्रजापति रिजाल उच्च माध्यमिक विद्यालय र विहाली उच्च माध्यमिक विद्यालय हुन् ।

सत्तरीको दशकसम्म उक्त माध्यमिक विद्यालयहरू पुरानो दरं जिल्लामा रहेका र हाल उक्त विद्यालयहरू दरं जिल्ला र शोणितपुर जिल्ला अन्तर्गत पर्दछन् । वर्तमान असममा जम्मा ३० वटा विद्यालयहरूमा नेपाली आधुनिक भारतीय भाषा (एम.आई.एल.) पठनपाठन गरिदै आएको छ । ती तीसवटा स्कूलहरू यस प्रकार छन् : क्रमै हवाइपुर हाइ स्कूल, बेलबारी इङ्ग्लिस हाइ स्कूल, माइलु असमिया हाइ स्कूल, रानाइमा हाइ स्कूल, दयाङ्खुम हाइ स्कूल, सेसड हाइ स्कूल, जिरसड हाइ स्कूल, राङ्केतेरन हाइ स्कूल, चेप्ली एराम हाइ स्कूल (कार्विआडलड), निकासी हाइ स्कूल, इन्द्रलाल पाठक बालिका हाइ स्कूल, हिमाली हाइ

स्कूल, देउराली बालिका हाइ स्कूल, खैरेनी हाइ स्कूल, उपरखुटी हाइ स्कूल, कोइला मोइला हाइ स्कूल, शान्तिपुर हाइ स्कूल, रुनीखाता हाइस्कूल (चिराङ), गोल्मागाउँ हाइ स्कूल, खौरुङ हाइ स्कूल, शिलाङ खुट्टी हाइ स्कूल (ओदाल गढी), कमलिया हाइ स्कूल (शोणितपुर), बडागाउँ हाइ स्कूल (कामरूप) आदि (शर्मा, २०११ : १५३) । यसरी वर्तमान समयमा विभिन्न विद्यालयहरूमा नेपाली विषयको पठन पाठनले नेपाली भाषा र साहित्यको विकासमा महत्त्वपूर्ण पृष्ठभूमि निर्माण हुन पुगेको छ ।

४.२.५ शिक्षक नियुक्तिमा सरकारी दृष्टिकोण

उपर्युक्त विद्यालयहरूमा आजका मितिसम्म नेपाली विषयका निम्ति तोकिएर शिक्षक नियुक्ति भएको देखिएको छैन । उक्त विद्यालयहरूमा विनावेतनधारी शिक्षक शिक्षिकाहरूले पठनपाठन गर्दै आएका छन् । प्राथमिक र उच्च प्राथमिक विद्यालयमा अहिलेसम्म १९९५ यता कुल १०० + ६० = १६० नेपाली शिक्षकको पद सरकारले दरवन्दी गरी स्वीकृत गरेका छन् (शर्मा, २०११) । यसका साथै अरू १५ वटा नेपाली शिक्षकका दरवन्दी सरकारले स्वीकृत गरेको छ । यी मध्ये १०० वटा पदहरूलाई असम गोर्खा सम्मेलनले नेपालीबाट साधारण वा असमिया पदमा बदलेर नियमितकरण गरेको थाहा हुन्छ (शर्मा, २०११) । त्यसैगरी शोणितपुरलाई भनी छुट्याएका पदहरू मध्ये १७ वटा पद विश्वनाथ जिल्ला गोर्खा सम्मेलन र असम नेपाली साहित्य परिषद्का बिच भएका अन्तर्कलहका कारणले पदहरू लोप भएको देखिन्छ । प्रान्तीय सरकारको अर्थ विभागमा आजसम्म उक्त पदहरू नेपालीका लागि भनेर छुट्याएको छैन । यसबाट नेपाली विषयको अध्ययन अध्यापनमा सरकारको उदासी पन रहेको देखिन्छ ।

४.२.६ हायर सेकेन्डरी उच्चतर माध्यमिक र जुनियर कलेज स्तरमा नेपाली पठनपाठन र शिक्षक नियुक्ति

१९८० देखि असमका दुईवटा उच्चतर माध्यमिक विद्यालय मध्ये शिङरी उच्चतर माध्यमिक विद्यालय र प्रजापति रिजाल उच्चतर माध्यमिक विद्यालयमा नेपाली विषयको पठनपाठन प्रारम्भ भएको देखिन्छ । उक्त दुवै विद्यालयहरूमा सरकारले १९९० मा नेपाली विषय शिक्षकको दरवन्दी (पद) स्वीकृत गरेको छ । यसका साथै १९९२ मा डिगबोइ र विश्वनाथ महाविद्यालयको पनि सँगै दरवन्दी स्वीकृत भएको छ (शर्मा, २०११ : १५४) । यो व्यवस्था नेपाली भाषाको अध्ययन अध्यापनका निम्ति न्यून देखिन्छ तथापि यसले नेपाली भाषा साहित्यको विकासमा पृष्ठभूमिको काम गरेको छ ।

४.२.७ महाविद्यालय स्तरमा पठनपाठन र शिक्षक नियुक्तिको व्यवस्था

अविभक्त असममा १९३८ देखि गुवाहाटी स्थित कटन कलेजमा स्वतन्त्र अध्ययनको भरमा नेपाली विषयको पठनपाठन आरम्भ भएको पाइन्छ ।

साठीको दशकभन्दा अघिदेखि असमका महाविद्यालयहरूमा शिक्षक नियुक्ति र नेपाली विभाग खोली नियमित पठनपाठनबारे माग उठ्दै आएको देखिन्छ । शिलङका केही महाविद्यालयहरूका सेन्ट एन्थोनी कलेज, सेन्ट एडमान्डस् कलेज, सेन्ट मेरिज कलेज र शोणितपुर जिल्लाको तेजपुर दरङ कलेजमा पनि नेपाली विषयको पठनपाठनको निम्ति आवश्यक शिक्षकको दरवन्दी स्वीकृति र नियुक्तिका निम्ति स्वीकृतिको माग राखिएको देखिन्छ । उक्त माग अनुसार १९५८ मा गोपीनारायण प्रधानलाई सेन्ट एन्थोनी कलेजमा प्रशिक्षकको दरवन्दी (डेमोन्स्ट्रेटर स्केल) मा नियुक्ति गरेको देखिन्छ । त्यतिखेर उनको योग्यता स्नातक मात्र भएकाले स्वतन्त्र अध्ययन गरेर नेपालको त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट नेपाली विषयमा एम.ए. तहको उपाधि प्राप्त गरेको देखिन्छ । त्यस समयमा नेपाली एम.ए. गरेका प्राध्यापक पाउन गाह्रो रहेको पाइन्छ । भारतीय कुनै विश्वविद्यालयमा नेपाली विषयमा एम.ए. स्तरको पठनपाठन आरम्भ भएको थिएन । नेपालमा १९५८-५९ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालय भर्खरै स्थापन भएको हुँदा पर्याप्त मात्रामा शिक्षक नपाइनु स्वाभाविकै देखिन्छ । असमका महाविद्यालयहरूमा नेपाली विषयका शिक्षक तथा प्राध्यापकको व्यवस्थाका निम्ति दरवन्दीको व्यवस्था हुनु पर्छ भनेर १९६१ देखि नेपालीहरू माग गर्दै आएको देखिन्छ (शर्मा, २०११ : १५४) । यसरी गरिएको माग अनुसार १९६५ मा महाविद्यालयहरूमा नेपाली प्राध्यापकको नियुक्ति भएको देखिन्छ । असममा नेपाली भाषाका प्राध्यापकका निम्ति पहिलो नियुक्ति गरिएका व्यक्ति दुर्गाप्रसाद उपाध्याय घिमिरे हुन् । उनलाई १९६८ मा Memo No. Gp.c 42/61/67 dtd. H/966 का पत्र अनुसार नियुक्त गरिएको थियो (शर्मा, २०११ : १५४) । १९६६ को अगस्त महिनादेखि दरङ कलेजमा नेपाली विषय खोलिएको हो । यसैक्रममा आधुनिक भारतीय भाषा (एम.आइ.एल.) का रूपमा नेपाली विषयमा पठनपाठनको प्रावधान भएको देखिन्छ । उक्त कलेजमा दुर्गाप्रसादको नियुक्ति हुनुभन्दा पहिले १९६५ मा नेपाली विषय पढाउने पहिलो प्राध्यापक जयनारायण लुइँटेल थिए । दुई महिना प्राध्यापन गरेपछि लुइँटेलको प्रमाण पत्र राजनीति शास्त्र भएकाले सो कलेजमा राजनीति विभाग पनि खुलेकाले लुइँटेल आफ्नै विभागीय विषयमा सरुवा भए । तीन महिना पश्चात् खाली स्थानमा अर्थशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गरेकी मुक्तादेवीलाई नेपाली विषयमा नियुक्ति गरेको देखिन्छ । लगभग डेढ वर्षको प्राध्यापनपछि मुक्तादेवीले १९६८ को ३० जुनबाट आफ्नो कार्यभारबाट अवकाश लिएको जानकारी पाइन्छ । यसरी अस्थायी रूपमा प्राध्यापन चलिरहेको पदमा १९६८ को १ जुलाईदेखि स्थायी रूपमा दुर्गा घिमिरेले कार्यभार ग्रहण गरेको देखिन्छ (शर्मा, १९९९ : ५७) । यसै शिक्षक नियुक्तिका क्रममा १९७४ को ४ अक्टोबरमा विश्वनाथ कलेजमा नेपाली प्राध्यापक नियुक्ति गरिएको जानकारी प्राप्त हुन्छ । आजको असममा बाह्रवटा महाविद्यालयहरूमा नेपाली विषयका प्राध्यापकहरू कार्यरत छन् । दरवन्दी (स्वीकृति) भएका पदहरू पाँचवटा र नभएका सातवटा रहेका छन् ।

नेपाली शिक्षक भएका १६ वटा उच्चतर माध्यमिक विद्यालय मध्ये दरवन्दी (स्वीकृति) भएका ६ वटा र नभएका १० वटा गरी जम्मा १६ प्राध्यापक कार्यरत छन् । २००१ सम्म नेपाली विषय केवल आधुनिक भारतीय भाषाका रूपमा पठनपाठन भएको देखिन्छ । असम नेपाली साहित्य सभा र दरङ कलेज नेपाली साहित्य संसदको माग अनुरूप कलेज व्यवस्थापन समितिले १९९८ को २० जनवरीमा प्रस्ताव नम्बर १८/०१/१० द्वारा नेपाली मेजर र इलेक्ट्रिभ, १९९८-९९ वर्षदेखि आरम्भ गर्ने प्रयास गरी गुवाहाटी विश्वविद्यालयलाई अनुमोदनको निमित्त पत्र प्रेषण गरिएको थियो । त्यसपछि असम नेपाली साहित्य सभाको अथक प्रयासबाट २००१ को अगस्त महिनादेखि असममा पहिलो पल्ट ऐच्छिक दोस्रो (इलेक्ट्रिभ) को प्रावधान आरम्भ भएको देखिन्छ । प्रारम्भमा दरङ महाविद्यालय, तेजपुर, एल.ओ.के.डी. कलेज, डेकियाजुली, असम ज्योति महाविद्यालय, विष्पुराभा महाविद्यालय, वाक्सा जिल्लाको ज्ञान पीठ महाविद्यालय, शोणितपुरको विश्वनाथ महाविद्यालय, शोणितपुर जिल्ला अन्तर्गत त्यागवीर हेमवरुवा महाविद्यालय र सतिया महाविद्यालयमा नेपाली विषयको पठनपाठनको व्यवस्था चल्दै आएको छ । आजसम्म असमको कुनै पनि महाविद्यालय स्तरमा ऐच्छिक दोस्रो (मेजर) विषयका रूपमा पठनपाठनको व्यवस्था छैन ।

४.२.८ गुवाहाटी विश्वविद्यालयमा नेपाली पठनपाठन

असम प्रान्तको असम नेपाली साहित्य सभा, विद्यालय र महाविद्यालयका पाठ्यक्रम निर्माण र तिनको प्रस्तुतदेखि पठनपाठनको विषयसम्ममा योगदान पुऱ्याउँदै आउने असमको साहित्यिक संस्था हो । यस संस्थाको स्थापना १९९३/१९ अगष्टमा भएको हो । यसै नेपाली साहित्य सभाका प्रयासबाट २०१० मा विश्वविद्यालयले यसको सूचना पत्र नं. Memo No GU/Acad/Edu/09/5097-5/0/at 7/5/09 अनुसार नेपाली वा दूर तथा खुला शिक्षा (आइडोल) द्वारा नेपालीमा स्नातकोत्तर तहको पठनपाठन आरम्भ गरिएको छ (शर्मा, २०११ : १५५) । उक्त शिक्षा पद्धति दूर तथा खुला शिक्षा भएकाले गुवाहाटी विश्वविद्यालयमा नेपालीको विभाग खोलिएको छैन । यही विभागको लागि भनेर कुनै शिक्षक नियुक्तिको व्यवस्था पनि गरिएको छैन । त्यस कार्यक्रम अन्तर्गत पहिलो सत्रमा १४६ जना विद्यार्थीले अध्ययनको कार्य आरम्भ गरेर उत्तीर्ण भइसकेका छन् ।

४.२.९ प्राथमिक तहदेखि विश्वविद्यालय तहसम्मको पाठ्यक्रम व्यवस्था

स्वाधीन पूर्वकालदेखि स्वाधीन उत्तर कालसम्म नेपाली विषय पढ्न चाहने विद्यार्थीहरूका निमित्त कलकत्ता विश्वविद्यालय र बङ्गाल बोर्डका पाठ्यक्रम पठनपाठनका निमित्त चलाएको देखिन्छ । महाविद्यालयका लागि कलकत्ता विश्वविद्यालयका पाठ्यक्रम र विद्यालयका लागि बङ्गाल बोर्डका पाठ्यपुस्तकहरू नै पठनपाठनमा प्रयोग हुँदै आएको देखिन्छ ।

१९६४ मा असम राज्यिक पाठ्यपुस्तक प्रणयन समितिको गठन भएपछि सोही समितिले प्रकाश गरेका असमिया माध्यमका पुस्तिकाहरू गणित, विज्ञान, समाज अध्ययन, इतिहास, भूगोल आदि विषयहरू असमिया भाषाबाट अनुवाद गरेर टिकाटिप्पणी लेखाएर पठनपाठन गराएको देखिन्छ (शर्मा, २०११ : ?) । १९७४ देखि असम राज्यिक पाठ्यपुस्तक निगमले प्राथमिक स्तरमा नेपाली पाठ्यपुस्तक छापेर प्रकाश गर्न थालेको देखिन्छ ।

वर्तमानमा आएर २०११ (आर.टी.आई.) कानून अधिन सरकारले कक्षा आठसम्म नेपाली माध्यमका पुस्तक छान्ने व्यवस्था मिलाएको छ । उक्त हरेक विषयका निम्ति सय अडकको परीक्षाको प्रावधान माध्यमिक स्तरका नेपाली पुस्तक नछाप्नुजेल अनुवाद तथा टीका र व्याख्याहरू लेखाएरै पठनपाठनको क्रम जारी रहिआएको थियो । लोकनाथ शर्मा राज्यिक शिक्षा गवेषणा र तालिम काउन्सिल (SCERT) असमका डेपुटी डाइरेक्टर भएर आएपछि २००१ मा असम सरकारले यसै काउन्सिलद्वारा निम्न माध्यमिक (एल.पी.) माध्यमिक (एम.इ.) तहका सबै पुस्तकहरू अनुवाद तथा लेखन लगाएर आसामको नेपाली शिक्षाको लामो इतिहासमा अनुवाद टीका र व्याख्याको आधारमा पठनपाठनको व्यवस्था चलाउँदै आएको पाइन्छ ।

माध्यमिक स्तरमा गोर्खा पाठशालामा विद्यार्थीले नेपाली माध्यममा अध्ययन गर्थे । उच्च माध्यमिक तहमा पुगेपछि विद्यार्थीहरूले संस्कृतको विकल्पमा ऐच्छिक (अपसनल) विषयको रूपमा नेपाली विषयको अध्ययन गराइन्थ्यो । पाठ्यपुस्तकको क्षेत्रमा कक्षा आठका पुस्तक चाहिँ असम राज्यिक पाठ्यपुस्तक प्रणयन र प्रकाशन निगमले प्रकाशन गरेको देखिन्छ ।

२००७ सम्म नौ-दश कक्षाका पुस्तकहरू दार्जिलिङ वा काठमाडौँबाट मगाएर पठनपाठनको क्रम चलाएको देखिन्छ । वर्तमानमा नौ दशका पुस्तकहरू छपाउनका निम्ति सेवाले (Secondary Board of Education) अनुमोदन गरेको छ (शर्मा, २०११ : १५५) । असम नेपाली साहित्य सभाको विशेष तत्परतामा एवम् पूर्ण सहयोगमा धेरै पुरानो भइसकेको पुरानो नेपाली पाठ्यक्रम बदलेर २००८ मा कक्षा नौको पाठ्यपुस्तक माध्यमिक नेपाली साहित्य भाग १ र २००९ सन्मा दोस्रो भाग कक्षा दशका निम्ति सेवाले (Secondary Board of Education) तयार गरेको पाठ्यपुस्तक निगमले प्रकाश गरेर बजारमा ल्याएको देखिन्छ । यी विषय १०० पूर्णाङ्कको रहेको छ । पाठ्यक्रम विकास निगमले कक्षा आठको पाठ्यक्रम अझै बजारमा ल्याएको छैन ।

फलस्वरूप असममा ६ वटा भाषालाई माध्यमको स्वीकृति दिएको देखिन्छ । ती ६ वटा भाषा हुन् : असमिया, बङ्गाली, हिन्दी, बोडो, मणिपुरी, अङ्ग्रेजी । ती ६ वटा भाषाले मान्यता प्राप्त गरे पनि नेपालीले मान्यता प्राप्त गर्न सकेन उक्त कारणले नेपाली स्वतन्त्र अध्ययनका भरमा पढिने भाषाकै रूपमा रहेको देखिन्छ ।

२०१० मा आएर असम सरकारले प्राथमिक तहमा दसवटा माध्यम, असमिया, बङ्गाली, बोडो, हिन्दी, मणिपुरी गारो, नेपाली, हमाट, कार्वि र अङ्ग्रेजी माध्यम र अपर प्राइमरी तहमा हमाट र कार्वि बाहेक अरू आठवटा भाषालाई शिक्षाको माध्यमका रूपमा स्वीकृति प्रदान गरेको छ ।

उच्च माध्यमिक तहमा १०० अङ्कको एक पत्र नेपाली प्रमुख भारतीय भाषाको रूपमा पढाइ हुन्छ । यहाँ पनि नेपाली ऐच्छिक अध्ययन (एडभान्स) वा नेपाली ऐच्छिक (इलेक्टिभ) अझै भएको स्नातक तहमा नेपाली प्रमुख भारतीय भाषाको रूपमा एक सय पूर्णाङ्कको एकपत्र मात्र पठनपाठन हुन्छ । असमका १० वटा महाविद्यालयमा नेपाली दोस्रो भाषा (Second Language) को पठनपाठन भइरहेको छ ।

यसमा ५०० अङ्कको पाँच पत्र हुन्छ (शर्मा, २०११ : १५६) । अतिरिक्त ऐच्छिक पत्रका निमित्त हालसम्म पनि पाठ्यपुस्तकको व्यवस्था हुन सकेको छैन । अवश्य असम नेपाली साहित्य सभाको निजी प्रयासमा स्नातकको निमित्त १०० अङ्कको पाठ्यपुस्तक नेपाली साहित्य मञ्जरी प्रकाशन भएर बजारमा उपलब्ध भइसहेको छ । ऐच्छिक नेपालीका सम्पूर्ण पुस्तकहरू असम बाहिरबाट मगाएर पठनपाठन गर्नु पर्ने अवस्था अझ पनि कायम छ ।

१९८७ मा अखिल असम भारतीय नेपाली भाषा समितिको असम राज्य शाखाले असम सरकारका प्रतिनिधि, शिक्षाधिकार र अरू शिक्षा अधिकारिका अधि नेपाली प्राथमिक तहदेखि त्यो पनि कक्षा चारबाट एउटा विषयको रूपमा माध्यमिक तहसम्म पढाउनेबारे अनुमतिको सिफारिस गरेको देखिन्छ । १६/१२/१९८७ मा असम सरकार र अखिल भारतीय नेपाली भाषा समिति र राज्य शाखा समेतको द्विपक्षीय वार्ता असमको राजधानी दिसपुरमा सम्पन्न हुन्छ । यसको पत्र १ Govt Memo No EDG 384/83/113 - Adtd 8-2-88 Dispur स्वीकृति पत्र अनुसार अनुमोदन प्राप्त भयो (शर्मा, २०११) ।

यसको फलस्वरूप १९९५ मा शिक्षा व्यवस्थाको कार्यान्वयनका निमित्त गठित (अपरेसन ब्लक बोर्ड) ले नेपाली भाषा शिक्षकका निमित्त १०० दरवन्दी (पद) स्वीकृति गयो । पछि २००१ सन्मा असम गण परिषद् सरकारका पालामा थप लोवर प्राइमरी (एल.पी.) का निमित्त ६० वटा निम्न माध्यमिक (एम.इ. स्कूल) तर्फ १२ वटा दरवन्दी स्वीकृति गरेको देखिन्छ (शर्मा, २०११ : १५७) । २०१० देखि कक्षा आठसम्मका पुस्तक असम सरकारले प्रकाशन गरेर विद्यार्थीहरू बिच निशुल्क उपलब्ध गराएको देखिन्छ ।

अन्तमा भन्नु पर्दा असममा दुईवटा विश्वविद्यालयहरू गुवाहाटी विश्वविद्यालय र डिब्रुगढ विश्वविद्यालय छन् तर एउटै विश्वविद्यालयले पनि नेपाली स्नातकोत्तर श्रेणी खोलेर नेपाली भाषा साहित्यको विशेष अध्ययन गराउने यथोचित सुविधा दिन सकेको छैन । फलस्वरूप नेपाली भाषा साहित्यको विशेष अध्ययन, अनुसन्धान, अन्वेषण जस्ता

महत्त्वपूर्ण कार्यहरूबाट असमवासी नेपाली विद्यार्थीहरू वञ्चित भएका छन् (उपाध्याय, १९८३ : ४) ।

असमका विभिन्न शैक्षिक संस्थाहरूमा नेपाली भाषा पठनपाठन र सो प्रयोजनका लागि शिक्षकहरूको नियुक्तिको व्यवस्था सरकारी तहबाट अनुमोदन गराउन नेपाली भाषा साहित्यको स्थापनामा सङ्घर्ष गर्दै आएका समाज सेवीहरूले ठूलो सङ्घर्ष गर्नु परेको कुरा उपर्युक्त अध्ययनबाट पुष्टि हुन्छ । उक्त शैक्षिक र संस्थागत मान्यताका आधारमा नेपाली भाषा साहित्यको प्रतिष्ठा क्रमशः हुँदै गएको कुरा पनि अनुसन्धानले पुष्टि गर्दछ ।

४.३ नेपाली भाषाको मान्यता सम्बन्धी आन्दोलन

भारतवर्ष १९४७ को १५ अगस्तमा अङ्ग्रेजहरूको शासनबाट मुक्त भएको हो । तर यस देशलाई सञ्चालन गर्ने एउटा दर्विलो संविधान भने १९५० को २७ जनवरीका दिनदेखि मात्र लागू हुन पुग्यो । उक्त संविधानमा विभिन्न धारा, उप-धाराहरू मध्ये आठौँ अनुसूचीभित्र देशका उन्नत तथा विकसित भाषाहरूलाई मात्र अन्तर्भुक्त गर्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ । त्यस समयमा भारतभित्र जम्मा चौध भाषाहरू जस्तै : असमिया, बङ्गाली, गुजराती, हिन्दी, कन्नाडी, कश्मिरी, मराठी, मलयालम, उडिया, पञ्जाबी, संस्कृत, तामिल तेलुगु र उर्दूलाई राष्ट्रिय दर्जा दिएर आठौँ अनुसूचीमा गाभिएको (गुरुङ, २००४ : १) । नेपाली भाषा पनि उक्त भाषा सरह नै विकसित भाषा हुँदाहुँदै यस भाषाले राष्ट्रिय मान्यता पाएन । भाषाका निमित्त यस्तो पक्षपात देखेर जाग्रत गोर्खा नामक पत्रिकाका प्रधान सम्पादक आनन्दसिंह थापा अग्रसर भएको देखिन्छ । थापाले आफ्ना दुई सहयोगी साथीहरू क्रमशः वीरसिंह भण्डारी र नरेन्द्रसिंह थापाको संयुक्त हस्ताक्षरमा पहिलो पल्ट नेपाली भाषाको संवैधानिक मान्यताको माग गर्दै तत्कालीन भारतका प्रथम राष्ट्रपति राजेन्द्रप्रसाद समक्ष १९५६ को १५ जनवरीका दिन भाषाको माग प्रस्तुत गरेर एउटा स्मारक पत्र चढाएको पुष्टि हुन्छ (नेवार, परिषद् पत्र, १९९७ : ५८७) ।

उक्त स्मारक पत्रमा नेपाली भाषालाई अरू भारतीय भाषा सरह भारतीय संविधानको आठौँ अनुसूचीमा अन्तर्भुक्त गराउने बारे उल्लेख गरिएको थियो । राष्ट्रपतिले उक्त स्मारकपत्र राजकीय भाषा आयोगलाई प्रेषित गरिदिएकाले आयोगका अध्यक्ष वी.जी. खरेलले उक्त स्मारक पत्रको जवाफ १९५६ को ३० जनवरीमा यसरी दिएका थिए “नेपाल एउटा स्वतन्त्र देश भएकाले त्यो देशको भाषालाई संविधानको आठौँ अनुसूचीमा सामेल गरिएन ।” आनन्दसिंह थापाले पुनः आफ्नो प्रतिक्रिया १९५६ फेब्रुअरी २३ का दिन पठाएको तर कुनै प्रतिउत्तर आएको देखिँदैन (क्षेत्री, २०११ : १८१) । यसभन्दा अघि १९५५ मै राजकीय भाषा आयोगको प्रतिवेदन प्रकाशित भएको थियो । उक्त प्रतिवेदनमा आयोगकै एक सदस्य भाषाविद् सुनीतिकुमार चटर्जीले आफ्नो मन्तव्यमा यसरी लेखेका थिए “कुनै भाषाको महत्त्व बुझी ती भाषा

बोल्नेहरूको इच्छा अनुसार आठौँ अनुसूचीमा अरू भाषा सरह सिन्धी र नेपाली भाषा पनि गाभिन पुग्छ” (क्षेत्री, २०११ : १९१) । यता सिन्धीहरूले यो प्रतिवेदन प्रकाशित भएपछि नै भाषा आन्दोलन आरम्भ गरेका हुन् । १९६७ मा सिन्धी भाषाले भारतीय संविधानको आठौँ अनुसूचीमा स्थान पाउन सफल भएको देखिन्छ । १९५६ मङ्ग १४ का दिन अविभाजित बङ्गाल विधान सभाका सांसद कमरेड रतनलाल ब्राह्मणले शपथ पाठ नेपाली भाषामा गर्ने प्रयत्न गरेको देखिन्छ तर यो शपथ पाठ १८/१/१९५६ मा सङ्घबद्ध तरिकाले भएकाले उनको प्रयत्न विफल हुन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९१) । १९५६ मा संसद सत्येन मजुमदार दार्जिलिङ जिल्लादेखि राज्य सभामा निर्वाचित भए पछि भारतीय संसदको इतिहासमा सर्वप्रथम नेपाली भाषालाई संविधानको आठौँ अनुसूचीमा गाभेर संवैधानिक मान्यता प्रदान गर्न सरकारलाई माग गरेको देखिन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९१) ।

१९६१ गणेशलाल सुब्बा दार्जिलिङ जिल्लास्तरमा भाषा आन्दोलनको नेतृत्व दिने संयुक्त तथा सर्वदलीय भाषा मान्यता समितिका सभापति हुन् । दार्जिलिङका नेपालीहरूले आठौँ अनुसूचीमा भन्दा पश्चिम बङ्गाल भाषा विलमा बढी ध्यान दिएको देखिन्छ । १९६१ मा उक्त भाषा विल प. बङ्गाल विधान सभामा पारित भएपछि दार्जिलिङ जिल्लाका तीन महकुमाहरू दार्जिलिङ, खरसाङ र कालेबुङमा सरकारी भाषाको रूपमा नेपाली भाषा चलाउनु पर्छ भन्ने आदेश सरकारले जारी गरेको देखिन्छ । १९६६ मा पुनः प. बङ्गालका सांसद निरेन घोषले राज्य सभामा नेपाली भाषालाई पनि सिन्धी भाषासँगै मान्यता प्रदान गर्नका निम्ति माग गरेको देखिन्छ । तर त्यो माग सिधै नकारिन्छ । त्यसकै दोस्रो वर्ष १९६७ मा १६ नोभेम्बरका दिन दार्जिलिङको अन्य एकजना सांसद मैत्रेयी बोसेले लोक सभामा नेपाली भाषाको संवैधानिक मान्यताका निम्ति पहिलो प्राइभेट बिल पेस गरेको देखिन्छ (क्षेत्री, २०११) । यसरी भाषा मान्यताका निम्ति पेस भएका बिलहरू एक एक गर्दै खारेज हुँदै गएका तर प्रयास भने जारी नै रहेको देखिन्छ । सरकारको उदासीनताले गर्दा आन्दोलनमा पनि शिथिलता आएको र एक दशकसम्म आन्दोलन उठ्न सकेन । यसपछि १०/१२/१९६६ मा नेपाली साहित्य अध्ययन समितिले, २१/१०/१९६७ मा अखिल भारतीय नेपाली भाषा सङ्ग्राम परिषद्, दार्जिलिङले, १९६८ तिर आसाम गोर्खा सम्मेलनको रामपुर (टिराप) अधिवेशनले (क्षेत्री, २०११) र १९६८ मा नेपाली छात्र सङ्घ गुवाहाटीले, १२/११/१९६९ मा नेपाली साहित्य सम्मेलन दार्जिलिङले, संवैधानिक मान्यताको माग दोहोर्याएको देखिन्छ ।

नेपाली भाषाको मागलाई सङ्घ संस्थाहरूमा मात्र सीमित नराखी जनसाधारण विचमा पनि पुऱ्याउने र भाषाका निम्ति व्यापक प्रचार प्रसार चलाउने उद्देश्यले १९७१ मा गुवाहाटीमा नेपाली भाषा मान्यता सङ्घर्ष समिति गठन हुन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९२) । यसकै दोस्रो वर्ष १९७२ जनवरी ३१ मा दार्जिलिङमा अखिल भारतीय नेपाली भाषा समितिको गठन भएको छ (शर्मा, २०१० : २८) । गुवाहाटीमा १९७१ मा गठन भएको सङ्घर्ष समितिलाई नेपाली भाषा समितिसँग

गाभेर एउटै सङ्गठनको छत्रछायाँमा बसेर भाषा मान्यता आन्दोलन अधि बढाउने भन्ने निर्णय भएकाले यी दुवै सङ्गठनलाई एकै ठाउँमा गाभिन्छ (क्षेत्री, २०११ : २९२) ।

असम गोर्खा सम्मेलन असमको साहित्य साधनामा जुटेको संस्था हो । असम गोर्खा सम्मेलनको १९६६ को १० अप्रिलमा जन्म भएको थियो । भाषा आन्दोलनको प्रारम्भिक चरणमा यस संस्थाले त्यति चासो नराखे पनि पछि गएर यस संस्थाले नेपाली भाषा माग सम्बन्धी केही काम गरेको देखिन्छ । १९६८ मा गोर्खा सम्मेलनको रामपुर (तिराप) अधिवेशनमा नेपाली भाषा माग सम्बन्धी केही प्रस्ताव ग्रहण गरेको देखिन्छ । १९७३ को असम गोर्खा सम्मेलनको गोवालपाडा जिल्लाको पाटगाउँमा भएको अधिवेशनमा अखिल भारतीय नेपाली भाषा समितिका केन्द्रीय नेता प्रेमकुमार आलेलाई खुला सभामा बोल्न अनुमति दिएको देखिन्छ । सम्मेलनका नेतृवर्गले पनि नेपाली भाषाका समर्थनमा पाटगाउँ अधिवेशनदेखि मात्र खुलेर आफ्ना वक्तव्यहरू राखेको कुरा पुष्टि हुन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९२) ।

नेपाली भाषाको मान्यता सम्बन्धी असमका नेपाली छात्रछात्राहरू पनि समयमै अग्रसर भएको उनीहरूका गतिविधिबाट थाहा लागेको छ । १९६८ को मार्च महिनामा गुवाहाटीमा आयोजित गुवाहाटी नेपाली छात्र सङ्घको वार्षिक साधारण सभामा नेपाली भाषाको मान्यता सम्बन्धी प्रस्ताव ग्रहण गरेको देखिन्छ । सोही प्रस्ताव बमोजिम १९६८ को २२ जुलाईका दिन अखिल भारतीय कङ्ग्रेस कमिटीका अध्यक्षलाई चिट्ठी पठाएर सोही माग दोहोर्‍याएको पाइन्छ (गुरुङ, २००४ : ४) । १९७४ को ३०, ३१ डिसेम्बर र १ जनवरीको दिन तिन दिने अधिवेशन असमको दरङ जिल्ला अन्तर्गत उदालगुडीमा विभिन्न कार्यक्रमहरूका साथ अखिल भारतीय नेपाली भाषा समितिको प्रथम अधिवेशन सम्पन्न भएको देखिन्छ (नेवार, १९९७ : २७) ।

असमको हवाइपुरमा गठन भएको हवाइपुर नेपाली साहित्य सम्मेलनले पनि १९८५ नोभेम्बर १५ का दिन नेपाली भाषालाई भारतीय संविधानको आठौँ अनुसूचीमा अन्तर्भुक्त गराउनलाई तत्कालीन भारतका प्रधानमन्त्री समक्ष टेलिग्राम प्रस्ताव गरेर प्रेषण गरेको पुष्टि हुन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९२) ।

मेघालयको शिलङबाट पनि भाषा मागको समर्थनमा विभिन्न संस्थाहरूले काम गर्दै आएको देखिन्छ । शिलङका संस्थाहरू मध्ये शिलङ नेपाली साहित्य सृजन समिति, नेपाली साहित्य परिषद्, अखिल शिलङ नेपाली विद्यार्थी सङ्घ, भानु जयन्ती कमिटी, गोर्खा एसोसिएसन आदि सङ्गठनले भाषा आन्दोलन चलाउँदै आएको देखिन्छ । १९७२ मा नेपाली भाषा आन्दोलनलाई सक्रिय बनाउनका निम्ति उपर्युक्त सबै संस्थाहरू मिलेर **मेघालय नेपाली भाषा सङ्घर्ष समितिको** गठन गरेको देखिन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९२) । यस समितिको नेतृत्व गोपीनारायण प्रधानले गरेका हुन् ।

भाषा आन्दोलनका निम्ति पूर्वाञ्चलका अन्य राज्य मणिपुर, नागालेण्ड, मिजोरामबाट पनि विभिन्न सङ्गठनहरूको प्रायः समर्थन प्राप्त भइरहेको देखिन्छ । गुवाहाटी मालिगाउँको एक साहित्यिक संस्था हाम्रो सयपत्रीले १९७१ मा आयोजन गरेको भानु जयन्तीको उपलक्ष्यमा मालिगाउँ रेलवे इन्स्टिच्युट भवनमा नेपाली भाषालाई संवैधानिक मान्यता दिलाउने औचित्य बारे एउटा संगोष्ठिको आयोजन गरेको देखिन्छ । उक्त संगोष्ठिमा गुवाहाटी विश्वविद्यालयका ऐन विभागका प्राचार्य क्षितिज मेधी, गुवाहाटी विश्वविद्यालय अङ्ग्रेजी विभागका प्राध्यापक हिरेन गोहाइ, गुवाहाटी विधान सभा समष्टिका तत्कालीन विधायक र वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शैनेल मेधी र अङ्ग्रेजी दैनिक असम ट्रिब्यूनका सह-सम्पादक श्री विरेन शर्माले भाग लिएको देखिन्छ । असममा असमिया बुद्धिजीवीहरूले नेपाली भाषाको समर्थनमा बोलेको यही पहिलो अवसर हो (गुरुङ, २००४ : ५३) ।

भाषा आन्दोलनलाई प्रारम्भिक चरणदेखि नै समर्थन गर्दै आउने रतनलाल ब्राह्मण १९७१ को आम चुनावमा दार्जिलिङ समष्टिबाट लोक सभामा निर्वाचित भएको देखिन्छ । उनले पुनः १९५६ को कार्यलाई दोहोर्याउँदै १९७१ मार्च २२ को दिन संसदमा नेपालीमा शपथ गर्ने चेष्टा गरेका हुन् । उनको दोस्रो पटकको प्रयासलाई पुनः रोक लगाइएको पाइन्छ । १९७१ को २९ जुन लोक सभामा यातायात मन्त्रालयको बजेटमाथि बहस थियो । त्यस बहसमा भागलिदै रतनलाल ब्राह्मणले नेपाली बाहेक अन्य भाषामा बोल्न नसक्ने मान्छे, नेपालीमा बोल्न थालेका हुन् । उनलाई पुनः रोक लगाइको तर उनले नेपाली बाहेक अन्य भाषामा बोल्न नसक्ने आफ्नो अवस्था बताएपछि अध्यक्षले अनुमति दिन बाध्य हुनु परेको थियो (क्षेत्री, २०११ : १९३) । यस प्रकार भारतीय लोक सभाको इतिहासमा पहिलो चोटि नेपाली भाषामा आफ्नो वक्तव्य राखेको देखिन्छ । १९७१ को अगस्तमा रतनलाल ब्राह्मणले गृह विभाग विषयक सल्लाहकार समितिको बैठकमा नेपाली भाषालाई संविधानको आठौँ अनुसूचीमा गाभ्ने बारे आफ्नो मन्तव्य पेस गरेका हुन् । भारत सरकारको गृह विभागले अन्तमा नेपाली भाषालाई भारतको एक राष्ट्रिय भाषाको रूपमा मान्न कर लागेको देखिन्छ । यसै साल उनले संसदका ७४ जना सदस्यहरूले हस्ताक्षर गरेको स्मारक पत्र तत्कालीन प्रधानमन्त्री इन्दिरा गान्धीलाई चढाए (क्षेत्री, २०११ : १९३) । यस मागमा विभिन्न राजनैतिक दलहरूले समर्थन जनाएका थिए । नेपाली भाषाको संवैधानिक मान्यतामा भारतव्यापी नेपालीहरूका आ-आफ्नै संस्थाहरूले व्यापक समर्थन जनाए पनि सबै धार्मिक तथा राजनैतिक संस्थाहरूलाई एकजुट पारेर एउटै मञ्चमा ल्याउने प्रयास हुन थालेको देखिन्छ । यसकारण दार्जिलिङमा भेला भएका बुद्धिजीवीहरूले १९७२ जनवरी ३१ का दिन नेपाली भाषा समिति भन्ने एउटा संस्थालाई जन्म दिएका हुन् । यस संस्थाको नाम भाषा समिति मात्र राखिएको हुँदा दार्जिलिङमा आयोजना गरेको दोस्रो भाषिक अधिवेशनले यसको पुनः नामकरण गरेर 'अखिल भारतीय नेपाली भाषा समिति' नाम दिएको देखिन्छ (क्षेत्री, २०११) । यस संस्थाको केन्द्रीय कार्यालय दार्जिलिङमा नै राखेर भारतभरि यस संस्थाका शाखाहरू गठन गर्दै लगेको देखिन्छ । भारतका तेह्र राज्यहरूमा प. बङ्गाल, असम, सिक्किम, मेघालय,

नागालेण्ड, मणिपुर, मिजोराम, अरुणाञ्चल प्रदेश, उत्तर प्रदेश, हिमाञ्चल प्रदेश, जम्मु कश्मीर, पन्जाब र त्रिपुरामा यसका शाखा गठन भएको देखिन्छ । संस्थाको मुखपत्र हाम्रो भाषाद्वारा नेपाली भाषा मागको प्रयोजनीयताबारे जन चेतना जगाउन चालेको देखिन्छ । १९७७ को फेब्रुअरी महिनामा असमको डिब्रुगढमा आयोजन गरिएको पूर्वाञ्चलीय अखिल भारतीय नेपाली भाषा अभिवर्तनले पूर्वाञ्चलका सातै राज्य (असम, मेघालय, मणिपुर, मिजोराम, त्रिपुरा, अरुणाचल, नागाल्याण्ड) मा चेतना जाग्रत गराएको पुष्टि हुन्छ (क्षेत्री, २०११) ।

भारतको संविधानको आठौँ अनुसूचीमा स्थान पाउनको निम्ति कुनै पनि भाषाले साहित्य अकादमी, नयाँ दिल्लीबाट मान्यता पाउनु अनिवार्य देखिन्छ । त्यसैले गर्दा नेपालीका साहित्यिक, सामाजिक, राजनैतिक संस्थाहरूका साथै पारसमणि प्रधानको अथक प्रयासले (नेवार, १९९७ : ८७) १९७४ को ३ डिसेम्बरका दिन साहित्य अकादमी, नयाँ दिल्लीको एडभाइजरी बोर्डले नेपाली भाषालाई मान्यता प्रदान गर्न सिफारिस गरिदिएको र १९७५ को १९ फेब्रुवरीको दिन साहित्य अकादमीले नेपाली भाषालाई भारतको एक आधुनिक भाषाको रूपमा मान्यता प्रदान गरेको कुरा पुष्टि हुन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९४) ।

भाषिक मान्यता आन्दोलन व्यापक बन्दै गएपछि पश्चिम बङ्गाल, सिक्किम र त्रिपुराका विधान सभाहरूमा भाषा मान्यता सम्बन्धी प्रस्ताव सर्वसम्मतिद्वारा पारित भएको देखिन्छ । १९७८ मा उक्त प्रस्तावहरू केन्द्र सरकारसमक्ष पठाएको देखिन्छ । यस्तै प्रकारका प्रस्ताव हिमाचल विधान सभाले पनि पारित गरेकाले त्यो प्रस्ताव पनि केन्द्रीय सरकार समक्ष पेस गरेको देखिन्छ ।

भारतका नेपाली बहुल राज्यहरूमा भाषा मान्यताको माग उठिरहेकै देखिन्छ । दार्जिलिङमा अ.भा.ने.भा.सं. गठन भए पश्चात् भारतभरि यसका शाखा गठन भएको देखिन्छ । १९७५ को १ जनवरीको दिन अखिल भारतीय नेपाली भाषा समितिको पहिलो अधिवेशन असमको दरङ जिल्ला अन्तर्गत उदालगुडीमा सम्पन्न भएको जानकारी प्राप्त हुन्छ (नेवार, १९९७ : ८७) । भाषा मान्यताका मुद्दा उठिरहेकै बेला असमका नेपालीहरूले विभिन्न समस्याहरू भेल्नु परेको थियो । पहिलो त १९६० मा असमिया भाषालाई सरकारी भाषा घोषित गरिएको थियो । यो घोषणापछि असममा ठूलो साम्प्रदायिक दङ्गा हुन पुगेको छ । धेरै मानिस मारिएका, घरहरूमा आगो लगाइएको छ । यसको १० वर्षपछि १९७० मा असमिया भाषा महाविद्यालयको शिक्षा माध्यम घोषित भएको देखिन्छ । सन् १९७९ देखि विदेशी बहिष्कार आन्दोलन आरम्भ हुन पुग्यो । त्यसपछि फेरि बोडो जनजातिको आन्दोलन सुरु भएको पाइन्छ । एउटा पछि अर्को अर्कोपछि अर्को पृथकतावादले यो प्रान्त ग्रस्त भएको देखिन्छ । यस्तो परिस्थितिमा पनि आफ्नो ज्यानको परवाह नगरी असमका नेपाली जनताहरूले भाषाको माग पूर्तिका निम्ति विभिन्न संस्थाहरू मार्फत भोक हडताल, जुलुस, पदयात्रा र सभाहरू गरेर भाषाको आन्दोलनलाई जारी राखेको देखिन्छ (नेवार, १९९७ : ८७) ।

१९७२ को ३१ जनवरीमा भाषा मान्यताको मागलाई अझ तेजिलो बनाउन नेपालीहरूको साभ्का मञ्च गठन हुन्छ । त्यो साभ्का मञ्च 'अखिल भारतीय नेपाली भाषा समिति' (अ.भा.न.भा.स.) दार्जिलिङमा गठन भएको देखिन्छ । भाषाको मागलाई लिएर समितिले नयाँ दिल्लीमा १९७२ को १५ अप्रिलदेखि १९७५ सम्म प्रधानमन्त्रीसँग पाँच-पाँचपल्ट भेट गरेको छ । तर समितिले पठाएका प्रतिनिधि मण्डललाई नाना प्रकारका युक्तिहीन कारणहरू दर्शाएर दिल्लीले रिक्तो हात फर्काएको देखिन्छ (गुरुड, २००४ : १०५) ।

यसै समयमा देशमा सङ्कटकालीन अवस्थाको घोषणा भएको छ र उन्नाइस महिनासम्म सम्पूर्ण सामाजिक र राजनैतिक गतिविधिहरू ठप्प भएका छन् । अखिल भारतीय नेपाली भाषा समितिका गतिविधिहरू पनि रोकिन्छन् । उन्नाइस महिनाको अन्धकारमय परिस्थितिबाट देश मुक्त हुन्छ र १९७७ मा आम निर्वाचनले केन्द्रमा कङ्ग्रेसको सरकार ढल्छ र जनता दलले मोरारजी देशाइको नेतृत्वमा सरकार गठन गर्छ । देशमा आएको नयाँ परिवर्तनले नेपाली भाषाप्रति रहिआएको दिल्लीको नकरात्मक भावना परिवर्तन आउन सक्छ भन्ने उद्देश्यले अ.भा.ने.भा.स. सेप्टेम्बरको अन्त्यतिर एउटा सर्व भारतीय प्रतिनिधिमण्डल नयाँ सरकारसँग कुराकानी गर्न दिल्ली पठाउने निर्णय लिएको देखिन्छ (गुरुड, २००४ : १०५) । असमको दिल्ली जाने त्यस प्रतिनिधि मण्डलहरूमा गुवाहाटीबाट चन्द्रविनोद चालिसे, शिशिरकुमार गुरुड (हाल स्वर्गीय) र उदालगुढीबाट तारापति उपाध्याय रहेका छन् । केन्द्रीय समिति दार्जिलिङका पदाधिकारी वर्गमा सर्वश्री ए.एम. स्याङ्देन (उपाध्यक्ष), प्रेमकुमार आले (मूल सचिव), डी.आर. लामा (संयुक्त सचिव) के.एन. प्रधान, युगेन गोले (सदस्य) । सिक्किमबाट सर्वश्री आर.जे. प्रसाद (सदस्य), एस.के. गुरुड र के.एस. मसिया । मेघालयबाट खेमलाल पोखरेल, गंगाधर पाठक, भानुभक्त सुवेदी । मिजोरामदेखि दशरथ शाही, चेतनकुमार छेत्री र केशव घिमिरे, उत्तर प्रदेशबाट हरिवहादुर शाही, परशुराम थापा र वी.एस. विष्ट, हिमाचलबाट लेफ. जे.एस. खडका गरी जम्मा २२ जना प्रतिनिधिहरू दिल्ली पुग्छन् । दिल्लीबाट अरू पाँच जना प्रतिनिधिहरू सर्वश्री चुडामणि उपाध्याय, आई.के. सिंह, टंकप्रसाद उपाध्याय, देवराज शर्मा कडेल र सुश्री सरला अधिकारी प्रतिनिधिका रूपमा रहेका देखिन्छन् (गुरुड, २००४ : १०८) । उक्त प्रतिनिधि मण्डलले २८-९-१९७७ बिहानको ११ बजे तत्कालीन प्रधानमन्त्री श्री मोरारजी देसाईसँग द्विपक्षीय भेटवार्ताको क्रम आरम्भ गरेर आफ्ना माग गरेको देखिन्छ । उक्त अन्तर्वार्ताको क्रममा मोरारजी देसाइले दिएको वार्ता यस प्रकार थियो

नेपाली भाषा, गुजराती भाषा जस्तै समृद्धशाली र धनी भाषा हो । यो नेपाली भाषाको माग गर्न आउने पहिलो प्रतिनिधि मण्डल होइन, अघि आउने प्रतिनिधि मण्डललाई हुँदैन भनेको छु । म आठौँ अनुसूची बढाउने पक्षमा छुइन । नेपाली भाषालाई संविधानको आठौँ अनुसूचीमा गाभ्दा अझ ५० वटा आदिवासी (ट्राइबल) भाषाहरूका लागि ढोका खोल्नु पर्ने बाध्यता आइपर्छ । नेपाली एउटा विकसित भाषा हो जसलाई साहित्य अकादमीले मान्यता दिएको छ भन्ने समिति तर्फको भनाइमा

उनी भन्छन् त्यो मान्यता सहजै खारेज गर्न सकिन्छ । नेपालीहरू जुन जुन प्रान्तमा छरिएर बसेका छन् तिनीहरूले ती राज्यका भाषा सिक्नु पर्छ ।

सिन्धी र नेपाली भाषाको आन्दोलन प्रायः सँगसँगै आरम्भ भएको हो तर सिन्धी भाषाले मान्यता पायो तर नेपाली भाषाले त्यो स्थान पाउन सकेन भनी भाषा समितिले गुनासो प्रकट गर्दा उनी यसरी जवाफ दिन्छन् “सिन्धी भाषालाई मान्यता दिनु अघिल्लो सरकारको भूल हो, तर सिन्धी भाषासँग नेपाली भाषाको तुलना हुन सक्दैन । सिन्धीहरू भारतीय हुन्, देश विभाजनपछि, तिनीहरू भारत आएका हुन् भने नेपालीहरू सेनामा भर्ती हुन आएर भारतका विभिन्न ठाउँमा बसोबास गर्दै आएका हुन् । आवश्यक परेमा भारतीय सेनामा नेपालीहरूको भर्ती रोकिदिने धम्की पनि देसाइले दिएको देखिन्छ । यस प्रकार आशा लिएर गएका प्रतिनिधि मण्डल निराश भएर फर्केको देखिन्छ । समितिका तर्फबाट सोधिएर तेह्रवटा प्रश्नहरूमा एउटा उत्तर पनि सन्तोषजनक नभएको अभिलेखहरूबाट थाहा लाग्छ (गुरुङ, २००४ : १०९) । मोरारजी देशाईको उक्त वार्ताका प्रतिवादमा १९७९ मई २९, ३१ प्रधानमन्त्रीको दार्जिलिङ भ्रमणकालमा दार्जिलिङ बन्द गर्नुका साथै प्रधानमन्त्रीलाई कालो झण्डा देखाइएको थियो (क्षेत्री, २०११ : १९४) ।

१९७८ को २६ अप्रिलका दिन मालिगाउँ स्थित तरुणराम फुकन हिन्दी विद्यालयमा बसेको सभाले असम राज्य शाखाको स्थायी समिति गठन गरेको थाहा हुन्छ । यसपछि जिल्लाका विभिन्न गाउँबस्तीमा रहेका शाखाहरूलाई सक्रिय बनाउन र शाखा नभएका ठाउँमा नयाँ शाखा गठन गर्ने अभियानको आरम्भ भएको देखिन्छ (गुरुङ, २००४ : १०) ।

यसै वर्ष १९७८ मणिपुरमा अखिल भारतीय नेपाली भाषा समिति अन्तर्गत केन्द्रीय समितिको बैठक बस्छ । त्यही बैठकमा इन्द्रबहादुर राईले आनन्दसिंह थापा नै भाषा आन्दोलनका प्रथम प्रयोक्ता हुन् र उनैले १९५६ मा पहिलो पल्ट तत्कालीन राष्ट्रपति राजेन्द्र प्रसादलाई नेपाली भाषालाई संविधानको आठौँ अनुसूचीमा अन्तर्भुक्त गर्नु पर्छ भन्ने माग राखेका हुन् भन्ने औपचारिक रूपमा घोषणा गरेको देखिन्छ (गुरुङ, २००४ : २) ।

१९७९ मा सिक्किममा काङ्ग्रेसको सरकार गठन भयो । नरबहादुर भण्डारी भारतको इतिहासमा नै प्रथम नेपाली मुख्यमन्त्री चुनिए । यसपछिका दिनहरूमा उनले केन्द्र समक्ष आफ्ना मागहरूमध्ये पहिलो माग नेपाली भाषाको संवैधानिक मान्यतालाई राखेको देखिन्छ । यसपछि भाषा मान्यता आन्दोलनमा उत्साह थपिएको पाइन्छ । केन्द्रमा मुरारजी देसाई सरकारको पतनपछि १९८४ मा श्रीमती इन्दिरा गान्धीको सरकार केन्द्रीय सत्तामा आयो । यसपछि भाषा मान्यताको आन्दोलनलाई अझ बलियो पार्न भारतका तत्कालीन प्रधानमन्त्रीको ध्यान आकर्षित गराउन अखिल भारतीय नेपाली भाषा समितिको आयोजनामा ७ र ८, १९८१ मा “दिल्ली जाउँ अभियान” प्रारम्भ भएको देखिन्छ । यस अभियानमा पूर्वाञ्चलबाट सबैभन्दा बढी प्रतिनिधिहरू दिल्ली पुगेका हुन् । असमबाट मात्र साढे तीन सय प्रतिनिधिहरू भाग लिएको देखिन्छ । दिल्लीको बोटक्लवमा अखिल भारतीय नेपाली भाषा समितिको आह्वानमा १३ हजारभन्दा बढी सङ्ख्यामा भाषा सङ्ग्राममा भेला भएको

उल्लेख पाइन्छ (नेवार, १९९७ : ८८) । बोट क्लवको विराट जनसभामा भारतका विभिन्न विद्वान् वक्ताहरूले नेपाली भाषा मान्यता सम्बन्धी आ-आफ्नो वक्तव्य राखेको देखिन्छ । यसपछि भाषा मान्यता सम्बन्धी प्रधानमन्त्री समक्ष स्मारक पत्र चढाएको पुष्टि हुन्छ (नेवार, १९९७ : ८८) । १९८४ को मध्यसम्म इन्दिरा सरकारले भाषा मान्यता सम्बन्धी प्रश्नलाई वेवास्ता गरेको छ । उक्त सरकारले प्रगतिशील भाषाहरूको विकास मात्र गर्ने सिद्धान्त लिएको देखिन्छ ।

१९८४ अक्टोबर २९ मा भाषा समितिको एउटा वरिष्ठ टोलीसँग सिक्किमका राज्यपाल कोण प्रभाकर रावले सरकारको सिद्धान्त जनाएर सोही अनुरूप चल्ने निर्देश जारी गरेको देखिन्छ । यसरी भाषा मान्यता सम्बन्धी कुनै काम नहुने भएपछि “नेपाली भाषाको संवैधानिक मान्यता नभएसम्म भारतका नेपालीहरू आफ्नो भाषाको विकासमा मात्र सन्तुष्ट रहने छैनन् भन्ने प्रेमकुमार आलेको सिद्धान्तमा अडिग रहेको देखिन्छ । यसैबिच १९८४ को ३१ अक्टोबरका दिन भारतकी प्रधानमन्त्री श्रीमती गान्धीको निर्मम हत्याले भाषा मान्यता आन्दोलनलाई ठूलो घात पुऱ्याएको देखिन्छ ।

भाषा आन्दोलन चलिरहेकै बेला १९८६ अप्रिल १३ देखि दार्जिलिङमा गोर्खा ल्याण्ड आन्दोलन चरममा पुगेको देखिन्छ (नेवार, १९९७ : ५८८) । माटो र भाषाको आन्दोलन मुछिने सम्भावना देखिएकाले नेपाली भाषा मागको काम अखिल भारतीय नेपाली भाषा समितिले गर्ने र गोर्खा राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चा (गो.रा.मु.मो.) ले भाषा समितिलाई सहयोग पुऱ्याउने छ भन्ने आश्वासन गो.रा.मु.मो. का अध्यक्ष सुभाष घिसिङले गरेको पुष्टि हुन्छ (नेवार, १९९७ : ८९) । यसै बिच सरकारसँग गो.रा.मु.मो. को वार्ता हुने भएपछि गो.रा.मु.मो. ले माटोको समस्यासँग भाषाको माग पनि राख्ने विचार प्रकट गरेको देखिन्छ । १९८६ को जुलाई १९ का दिन अखिल भारतीय नेपाली भाषा समितिले नेपाली भाषाको माग गो.रा.मु.मो. ले राख्न सक्छ भनी लिखित पत्र गो.रा.मु.मो. को अध्यक्षलाई अर्पित गर्‍यो (नेवार, १९९७ : २५) । तर १९८७ को जुलाई २२ मा तत्कालीन प्रधानमन्त्री राजिव गान्धीसँग दार्जिलिङ समस्या समाधानको माग राख्दा नेपाली भाषाको सट्टा गोर्खा भाषाको माग गरेपछि देशभरिका नेपाली भाषा समिति र गो.रा.मु.मो बिच मनोमालिन्य भएको देखिन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९४) ।

१९८८ को २२ जुलाईमा कलकत्तामा भएको सम्झौताले माटाको समस्या समाधान भयो । सरकारले गोर्खाल्याण्डको सट्टा दार्जिलिङ गोर्खा पार्वत्य परिषद् भनेर यसलाई नामकरण गर्‍यो र १९८८ को २३ अगस्तमा दिल्लीमा भएको द्विपक्षीय सम्झौताले नेपाली भाषा मान्यता आन्दोलनको ३२ वर्षको परिश्रम लथालिङ पारिदिएको पुष्टि हुन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९४) । यस सम्झौतामा नेपाली भाषा मान्यताको सट्टा त्यसको साहित्य परम्परालाई विकास गर्ने सरकारको सिद्धान्तलाई गोर्खा राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चाका नेतालाई

मान्न लगाई हस्ताक्षर लिएको अभिलेखमा पाइन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९४) । यस घटनाले नेपाली भाषाप्रेमीहरूलाई मर्माहत तुल्याएको पाइन्छ ।

गोर्खा राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चाको नेपाली भाषाप्रतिको त्यो व्यवहारले भाषा आन्दोलन गर्ने सङ्घ संस्थाहरूमा शिथिलता ल्याइदिएको देखिन्छ । त्यसवेला पूर्वाञ्चल असममा विदेशी बहिष्कार आन्दोलन चरमसीमामा पुगेको पाइन्छ । भाषाले मान्यता नपाएर त्यसै मार्मिक बनेका नेपालीहरूलाई विदेशी बहिष्कार आन्दोलनले डर र त्रासमा एकैचोटि होमिदिएको पाइन्छ । नेपालीका जग्गा जमिन खोसिने, आगो लगाउने जस्ता घटनाहरू देखिन थालेका छन् । यस्तो स्थितिमा नेपाली भाषा मागको आन्दोलन गर्नु असम-बासीहरूका निम्ति जोखिमपूर्ण रहेको छ । त्यसले गर्दा अखिल भारतीय नेपाली भाषा समितिको काममा शिथिलता देखा पर्‍यो । असममा भाषा समितिको काम गर्न गाह्रो भएकाले र दार्जिलिङको पनि त्यस्तो व्यवहारले भाषा समितिको कार्य गर्न गाह्रो भएको देखिन्छ । १९८९, १-३ मईमा भाषा समितिको सातौँ अधिवेशन देहरादुनमा गरी भाषा समितिको केन्द्रीय कार्यालय देहरादुनमा सारियो, तर त्यस बेलासम्ममा देशभरि गोर्खा भाषा र नेपाली भाषाको विवाद आरम्भ भइसकेको देखिन्छ (नेवार, १९९७ : ९०) ।

यस्तो संकटकालीन समयमा नेपाली भाषाको संवैधानिक मान्यतालाई नै मुख्य उद्देश्य बनाएर गान्तोकमा ११ र १२ जुन, १९९० मा अखिल भारतीय नेपाली भाषा सम्मेलनको आयोजना गरेको देखिन्छ (नेवार, १९९७ : ९०) । उक्त सम्मेलन भाषाप्रेमी मुख्यमन्त्री नरबहादुर भण्डारीको प्रयासमा सम्पन्न भएको थियो । यस सम्मेलनले 'भारतीय नेपाली राष्ट्रिय परिषद्' भन्ने संस्थालाई जन्म दियो । सिक्किमका मुख्यमन्त्री नरबहादुर भण्डारीलाई परिषद्को अध्यक्षको अभिभारा अर्पण गरिन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९५) । यो परिषद्ले भाषा समितिले गरेका कार्यलाई तन, मन, धनले विकास गर्दै लग्यो । असमबाट भाषाका निम्ति आत्मादाह गर्ने घोषणा पनि भयो । १७७ औँ भानु जयन्तीलाई भारतीय नेपाली राष्ट्रिय परिषद्ले 'एकता दिवस' को रूपमा पालन गर्ने आह्वान गरेको पुष्टि हुन्छ । समस्त भारतीय नेपालीहरूले १७७ औँ भानु जयन्तीलाई भारतीय नेपाली भाषा एकता दिवसका रूपमा पालन गरेको अभिलेखहरूबाट पुष्टि हुन्छ (नेवार, १९९७ : ९०) ।

१९९०, २५-२७ मार्चका दिनहरूमा प्रधानमन्त्री र विपक्षका नेताहरूसँग भाषा समितिको शिष्ट मण्डलको भेटवार्तामा भाग लिने मुख्य रूपमा भाग्सु हिमाचल प्रदेशका श्यामकुमार गुरुङ भएको जानकारी पाइन्छ । १९९० जुलाईमा हिमाचल पञ्जाब गोर्खा एसोसिएसनद्वारा नेपाली भाषाको संवैधानिक मान्यताको लागि भारत सरकारलाई मागपत्र चढाएको देखिन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९३) ।

सिक्किममा गठन भएको भारतीय नेपाली राष्ट्रिय परिषद्का अध्यक्ष सिक्किमका मुख्यमन्त्री नरबहादुर भण्डारीको नेतृत्वमा १९९० को सेप्टेम्बरका दिन ५० जना विभिन्न राजनैतिक दलका लोक सभा संसद र ३६ जना राज्य सभा संसदहरूको संयुक्त हस्ताक्षरमा नेपाली भाषाको संवैधानिक माग तत्कालीन प्रधानमन्त्री भी.पी. सिंह समक्ष राखेको अभिलेख पाइन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९५) । भी.पी. सरकारले यस विषयमा विधेयक ल्याइनेछ भन्ने सरकारी आश्वासन दिएको थियो तर यसै बिच भी.पी. सिंह सरकारको पतनले पुनः भाषा आन्दोलन रोकिदिएको देखिन्छ । त्यसपछि सन् १९९१ मा केन्द्रमा चन्द्रशेखरको प्रधानमन्त्रीत्वमा सरकार गठन हुन पुगेको र नयाँ सरकार समक्ष भारतीय नेपाली राष्ट्रिय परिषद् र अखिल भारतीय नेपाली भाषा समितिको संयुक्त टोलीले १९९१, १९ फेब्रुअरीका दिन प्रधानमन्त्री चन्द्रशेखरलाई स्मारक पत्र चढाएर माग दोहोर्‍याएको देखिन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९५) ।

१९९१, ९ सेप्टेम्बरका दिन सिक्किम सङ्ग्राम परिषद्को लोक सभा संसद श्रीमती दिलकुमारी भण्डारी र राज्य सभाका संसद कर्मा ताप्छेनले आफ्ना संयुक्त हस्ताक्षरमा नेपाली भाषालाई अष्टम अनुसूचीमा शीघ्र मान्यता दिइयोस् भनी देशभरिका ३१ राजनैतिक दलका नेता तथा लोक सभाका र राज्य सभाका एक सय चारजना सांसदहरूको हस्ताक्षर बटुलेर प्रधानमन्त्री पी.भी. नरसिंह रावलाई स्मारक पत्र चढाउँदै सङ्ग्रामी माग राखेको देखिन्छ ।

४.४ संविधानमा नेपाली भाषालाई मान्यता

१९९२, २८ फेब्रुअरीका दिन नेपाली भाषा मान्यता सम्बन्धी आन्दोलन सदन बाहिर र सदन भित्र जारी देखिन्छ । सिक्किमकी सांसद श्रीमती दिलकुमारी भण्डारीले आफ्नो विल संसदमा पेस गरिन । दिलकुमारी भण्डारी र दार्जिलिङका राज्य सभाका सांसद श्री आर.वी. राईले विभिन्न राजनैतिक दलका सांसदहरूको समर्थन जुटाएर सदनको वर्षाकालीन सत्रमा विधेयक ल्याउन प्रयासरत देखिन्छन् । यसरी सदनको वर्षाकालीन सत्रको अन्तिम दिन १९९२, २० अगस्तको अधिल्लो दिन संसद बडो तनावग्रस्त देखिएको छ । यस बिच दार्जिलिङबाट निर्वाचित सांसद श्री इन्दरजीत खुल्लरले नेपाली भाषाको विरोध गर्दै यसलाई विदेशी भाषा भनेकोमा समग्र सदन नै उत्पत्त भई उठेको अभिलेखमा उल्लेख पाइन्छ । श्रीमती भण्डारीले तुरुन्तै खुल्लरले भनेको कुरालाई प्रतिवाद गर्दै आमरण अनशनमा बस्ने धम्की दिएको पाइन्छ ।

राज्यसभा र लोकसभा दुवै सदनका सांसदहरू बिच नेपाली भाषाको विषयमा चर्चा भएको छ । १९९२, ७ अगस्तको दिन लोक सभामा गृह राज्य मन्त्री श्री एम.एम. जेकबले भाषा विधेयक ल्याइने आश्वासनको आधारमा त्यस दिन दिलकुमारी भण्डारीले आफ्नो निजी विधेयक फिर्ता लिएको देखिन्छ । लोकसभा सर्वप्रथम मार्क्सवादी कम्युनिष्ट संसदीय दलका नेता श्री सोमनाथ चटर्जीले नेपाली भाषाको प्रसङ्ग उठाएर केन्द्र सरकार माथि अभियोग लगाउँदै “जब सबै राजनैतिक दलहरू नेपाली भाषाको समर्थनमा छन् भने सदनमा विधेयक

नल्याइएको कारण खुलस्त पार्नुपर्छ” भनेर आवाज उठाएको देखिन्छ । यसै प्रयासमा दिनांक १९९२, २० अगस्त १९९२ को दिन विधेयक ल्याइएन भने सदनभित्र नै कुनै उग्र प्रकारको कार्यक्रम ल्याउन राई र भण्डारी तत्पर देखिन्छन् (गुरुङ, २००४ : ४६) । १९९२ को २० अगस्त वर्षाकालीन सत्रको अन्तिम दिन संसदमा जाने नियमित समयभन्दा केही समय अघि नै सांसदद्वय सदनमा पुग्दछन् । दुवैजना तनावग्रस्त अवस्थामा समयको अग्रगतिप्रति सचेत देखिन्छन् । २० अगस्तका दिन बहस हुने ३७ वटा विषयहरू मध्ये २२ देखि ३० सम्म विभिन्न सरकारी विधेयकहरू माथि बहस गरी पारित गर्नु पर्ने वैधानिक कार्य भने छुट्याइएको छ । तर त्यसमा नेपाली भाषा विधेयक विषयमा कुनै उल्लेख नदेख्दा भण्डारी चिन्तित हुँदै कार्यसूचीमा नपरेको विषय अवश्यै विधेयकको रूपमा ग्रहण गरिदैन भन्ने निष्कर्षमा पुगेपछि भण्डारी लोक सभा अधिल्लिखर धरनामा बसको देखिन्छ । उनी उत्तेजित र आक्रोशित भएको कुरा अभिलेखबाट पुष्टि हुन्छ (गुरुङ, २००४ : ४७) । अन्त्यमा सदन नेपाली भाषाको विधेयक ल्याउन बाध्य भएको र कसैको विना विरोधमा ३२३ मतद्वारा नेपाली भाषालाई राष्ट्रिय भाषाका रूपमा स्वीकृत गरेको पाइन्छ ।

यसरी नेपाली भाषाको संवैधानिक मान्यता दिलाउन सरकारी संविधान संशोधन विधेयक १९९२ लाई लोक सभाले ३४३ मतले र राज्य सभाले पनि १३० को पूर्ण मतले स्वीकृत दिएको देखिन्छ (क्षेत्री, २०११ : १९६) । भारतीय संविधानको ७१ औं संशोधनद्वारा नेपाली भाषालाई आठौं अनुसूचीमा एघारौं स्थान प्राप्त भएको छ । उक्त विधेयकलाई ३१ अगस्त १९९२ का दिन माननीय राष्ट्रपति महोदयले स्वीकृति दिएको र १ सेप्टेम्बर १९९२ दिन गोजेट नोटिफिकेशन (राजपत्र) मा प्रकाशित भएको देखिन्छ । नेपाली भाषाको बिल लोक सभाबाट स्वीकृत हुने समयमा राज्य सभामा पनि दार्जिलिङकै सदस्य आर.बी. राईले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको अभिलेखमा उल्लेख छ (क्षेत्री, २०११ : १९६) । नेपाली भाषाले स्वीकृत पाएपछि नेपाली भाषामै पहिलो पल्ट राज्य सभाकी उपाध्यक्षलाई तथा सदस्यहरूलाई धन्यवाद टर्क्याइएको देखिन्छ ।

नेपाली भाषाले मान्यता पाएपछि सारा भारतवर्षमा हर्षोल्लासपूर्ण वातावरण देखिएको छ । १९५६ मा आनन्दसिंह थापाबाट आरम्भ भएको भाषा आन्दोलन श्रीमती भण्डारीमा आएर समाप्त भएको छ । यस भाषा आन्दोलन छत्तीस वर्षको लामो यातना भेलेको देखिन्छ । यसमा संलग्न भएका संस्थाहरू अखिल भारतीय नेपाली भाषा समिति (१९७२), असम गोर्खा सम्मेलन, संयुक्त तथा सर्वदलीय भाषा मान्यता समिति, असम नेपाली छात्र सङ्घ, नेपाली साहित्य सम्मेलन, नेपाली भाषा मान्यता सङ्घर्ष समिति (१९७०), पूर्वाञ्चल नेपाली विद्यार्थी सङ्घ (१९७०), शिलङ नेपाली साहित्य सृजन समिति, नेपाली साहित्य परिषद्, अखिल शिलङ नेपाली विद्यार्थी सङ्घ, भानु जयन्ती कमिटी, गोर्खा एसोसिएशन आदि छन् र यिनको प्रयासमा नेपाली भाषाले मान्यता पाउन सफल भएको देखिन्छ ।

४.५ निष्कर्ष

असम बहुजाति र बहुभाषिक प्रान्त हो । यहाँका भाषा साहित्यमा नेपाली भाषा साहित्यको विशिष्ट स्थान रहेको छ । विभिन्न पेसा र व्यवसायका निम्ति असम प्रवेश गरेका नेपालीहरूले मौखिक साहित्यसँगै लिखित साहित्यको अभ्यास गरेको देखिन्छ । असमेली नेपाली कविताको अहिलेसम्म प्राप्त कविता १८९३ को तुलाचन आलेद्वारा लिखित 'मणिपुरको लडाइँको सवाइ' काव्य हो । यसपछि असममा निरन्तर काव्य लेखन र भाषिक आन्दोलन भएको पाइन्छ । भारतको स्वतन्त्रतापछि स्थानीय भाषाहरूले पठनपाठनको मान्यता प्राप्त गर्ने क्रममा नेपाली भाषाले पनि मान्यता प्राप्त गरेको छ । भारतीय भाषाहरूको मान्यता प्राप्त गर्न असमेली नेपालीहरूले सङ्घर्ष गर्नु परेको र धेरै पछि अर्थात् अगस्ट २०, १९९२ मा नेपाली भाषाले भारतीय संविधानको आठौँ अनुसूचीमा स्थान पाएको हो । नेपाली भाषाको विकास र विस्तारसँगै राजनीतिक रूपमा नै मान्यता प्राप्त भाषाका रूपमा नेपाली भाषाले सम्मान पाएको छ । यसले नेपाली साहित्यको विकास र विस्तारमा विशेष सकारात्मक हौसला थपेको छ ।